

OSMANLI DEVLETİ’NİN YIKILIŞI, MİLLİ MÜCADELE VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE KÜRTLER

Mehmet Aslan¹

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı dönemde Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü hiçbir bölgede herhangi bir etnik topluluğun mutlak bir türdeşlik içinde hâkimiyeti söz konusu değildi. Milliyetçilik hareketleri ilkin Balkanlarda ortaya çıkmış ve gayrimüslim “millet”ler peşi sıra bağımsız ulus-devletler kurmuştu. Din bağı ise Müslümanlar için hala en kuvvetli birleştiriciydi. Ancak seçkinlerin yerel dilleri referans alarak başlattıkları birbirine rakip “milliyetçi” inşa süreçleri, Müslümanların da tıpkı Balkanlardaki etnik topluluklar gibi birbirlerinden ayrı yollara yönelmeleriyle sonuçlanmıştı. Yüzlerce yıldır kader birliği içinde oldukları Türklerle yollarını ayrıma seçeneği Kürtler için de gerek bazı Kürt seçkinlerinin çabaları gerekse de Batılı devletlerin teşvikiyle belirginleşmişti. Bu makalede Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu önceleyen, kuruluşun gerçekleştiği Kurtuluş Savaşı sonrası ile Birinci ve İkinci Meclis dönemlerinde Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun Kürtlerle etkileşimi incelenmiştir. Kürtlerin İttihat Terakki Cemiyeti ile ilişkilerini ele alarak başlayan çalışma, Kurtuluş Savaşı’na katkılarını, savaş döneminde ve sonrasında Meclis’te temsililerini, ayaklanmalarını ve bu ayaklanmaları değerlendiren resmi raporlara odaklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, Millî Mücadele, Kürtler

KURDS DURING THE DISINTEGRATION OF THE OTTOMAN EMPIRE, NATIONAL STRUGGLE AND EARLY-REPUBLICAN ERAS

ABSTRACT

At the time of the First World War, there was no absolute homogeneity of any ethnic community in any region where the Ottoman Empire ruled. Nationalist movements first emerged in the Balkans, and non-Muslim “millet”s established independent nation-states one after another. The religious bond was still the most potent unifying factor for Muslims. However, the competing “nationalist” construction processes with reference to local languages resulted in Muslims turning to separate paths, just like the ethnic communities in the Balkans. The option of parting ways with the Turks, with whom they had been in common destinies for hundreds of years, became evident for the Kurds, both with the efforts of some Kurdish elites and with the encouragement of Western states. In this article, the interaction of the founding cadres of the Republic with the Kurds, after the War of Independence, which preceded the establishment of the Republic of Turkey, and during the First and Second Assembly periods, was examined. The study, which started by dealing with the relations of the Kurds with the Committee of Union and Progress, focused on their contributions to the War of Independence, their representation in the Parliament during and after the war, their uprisings and official reports evaluating these uprisings.

Keywords: Ottoman Empire, Committee of Union and Progress, establishment of the Republic of Turkey, National Struggle, Kurds

¹ Bağımsız araştırmacı, İstanbul-TÜRKİYE.

ORCID: [0000-0002-4613-8772](https://orcid.org/0000-0002-4613-8772). E-mail: mehmetaslan1962@gmail.com

Gönderim (Submission): 10.10.2018

Kabul (Acceptance): 20.12.2018

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin çöküşünün gerçekleştiği Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Osmanlı bakiyesi olan hiçbir bölgede -Balkanlarda, Anadolu'da ya da Ortadoğu'da- herhangi bir etnik topluluğun mutlak bir homojenlik içinde hâkimiyeti söz konusu değildi. Milliyetçilik hareketleri ilkin Balkanlarda ortaya çıkmış ve gayrimüslim “millet”ler peşi sıra bağımsız ulus-devletler kurmuştu. Din bağı ise Müslümanlar için hala en kuvvetli birleştiriciydi. Ancak seçkinlerin yerel dilleri referans alarak başlattıkları birbirine rakip “milliyetçi” inşa süreçleri, Müslümanların da tıpkı Balkanlardaki etnik topluluklar gibi birbirlerinden ayrı yollara yönelmeleriyle sonuçlanmıştı. Yüzlerce yıldır kader birliği içinde oldukları Türklerle yollarını ayırma seçeneği Kürtler için de gerek bazı Kürt seçkinlerinin çabaları gerekse de Batılı devletlerin -özellikle Paris Barış Konferansı ve Sevr Antlaşması'nda görüldüğü gibi- Kürtlük kozunu oynamalarıyla belirginleşmişti. Kaldı ki, birbirinden farklı lehçeler konuşan ve farklı dinsel inançlara sahip Kürtler için o dönemde “Kürt” deyiminin dahi “hemfikir olunan” bir adlandırma olmadığı (van Bruinessen, 2013, ss. 391-392), Kürt kimliğinin inşa edilmiş sürecinin bir ürünü olduğu dikkate alındığında yol ayrımının bir tarihsel gereklilik olarak görülemeyeceği söylenebilmektedir.

Bu makalede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu önceleyen, kuruluşun gerçekleştiği Kurtuluş Savaşı sonrası ile Birinci ve İkinci Meclis dönemlerinde Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun Kürtlerle etkileşimi incelenmektedir. Kürtlerin Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vuran İttihat Terakki Cemiyeti (İTC) ile ilişkilerini ele alarak başlayan çalışma, Kurtuluş Savaşı'na katkılarını, savaş döneminde ve sonrasında Meclis'te temsillerini, ayaklanmalarını ve bu ayaklanmaları değerlendiren resmi raporları kapsamaktadır.¹

İTTİHAT TERAKKİ CEMİYETİ VE KÜRTLER (1908-1920)

Jön Türk hareketiyle Osmanlı siyasal hayatı yeni bir sürece girmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti adlı asker-sivil, bürokrat-aydın örgütlenmesinin 1908 yılında gerçekleştirdiği hareket ele alınmadan ne Kürtlerin ne de herhangi bir etnik grubun siyasal tarihini tam olarak anlamak olasıdır (Jwaideh, 2014, s. 207).

1906 Eylül'ünde Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı ile oluşan, bir şubelerini de Manastır'da açan Cemiyet, bir yıl sonra Paris'te kurulmuş olan İttihat Terakki Cemiyeti ile birleşir ve 1908 Temmuz'unda da Osmanlı Devleti'nin yönetimini ele alır (Karabekir, 2014, s. 79). Cemiyetin temeli 1889'da İttihad-ı Osmanlı olarak dört tıbbiyeli genç tarafından atılır. 1/1 nolu üyesi ve örgütün kurucusu İbrahim Temo'ya (1989, s. 15) göre artık dört el birbirine kavuşmuştur. Bu dört kişiden ikisi, İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet, Kürt kökenlidir. Daha sonra da pek çok Kürt, cemiyetin içinde yer almıştır. Kuruluşundan itibaren Kürtler ya da Kürt kökenli kişiler cemiyette önemli roller üstlenmiştir (Jwaideh, 2014, s. 208).

İTC'de siyaset yapan Kürtler, daha çok İstanbul'da yaşayan aristokrat ailelerin çocuklarıydı ve II. Abdülhamit'in kurmuş olduğu Aşiret Mekteplerinde veya askeri tıp okulunda okumuş öğrencilerdi (Örs, 2013, s. 65). Burada şunu hatırlatmakta yarar vardır: II. Abdülhamit, 1892 yılında “Aşiret Mektebi Humayun” adıyla kurduğu okullarda önde gelen aşiret çocuklarının İstanbul'da eğitim görerek merkezle bütünleşmelerini ve aşiretleriyle merkez arasında köprü işlevi görmelerini amaçlamıştır (Rogan, 2001, ss. 13-14). Oysa II. Abdülhamit'in Aşiret Mektepleri ve Hamidiye Alayları gibi uygulamaları, merkezileşmenin tersine, aşiret mekteplerinde eğitim alan aşiret çocukları zamanla Kürt milliyetçiliğinin öncülüğünü yapacak bir Kürt seçkin sınıfını oluşturmuştur (Kızıldağ Soileau, 2017, s. 94).

İTC'nin ülke yönetimine gelmesi imparatorluğu oluşturan Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Yahudiler, Rumlar, Ermeniler gibi etnik toplulukların Osmanlı kimliği altında tek vücut olma, eski kırgınlıkları unutup dayanışma duygusu ile yeni bir kardeşlik ruhu oluşturma havasıyla karşılanmıştır. Ancak bu hava uzun sürmemiştir. Çünkü her topluluk bir etnik milliyetçilik duygusu altında faaliyet yürütmüştür. Bu da Jön Türkleri kaygıya itmiş, ayrılıkçı taleplere karşı tedbire zorlamıştır (Jwaideh, 2014, s. 210).

Başlangıçta Kürt milliyetçilerinin de desteklediği İTC, 23 Temmuz 1908 tarihinde düzenlediği Jön Türk darbesiyle Sultan II. Abdülhamit'i etkisizleştirmiş ve bir yıl sonrada da tahttan indirmiştir.

Milliyetçi Kürt seçkinleri de İttihatçılarla yakın ilişkide olmuştur. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdulkadir, Bedirhan ailesinden Emin Ali Bedirhan, Şerif Paşa, bunlardan birkaçıdır. Seyit Abdulkadir, senatonun karşılığı olan "Ayan Meclisi" başkanlığına seçilmiş; Kürt dernekleri açılmış; gazeteleri yayımlanmıştı (Kahraman, 2003, s. 49). Ancak İttihatçıların devleti kurtarmak amacıyla çıktıkları yolda diğer etnik unsurların milliyetçiliklerini aşacak ve anayasal çerçevesi çizilmiş bir Osmanlı yurttaşı yaratmak çabalarının uygulamadaki güçlüğü ya da olanaksızlığı görüldükçe sıcak ilişkiler de ortadan kalkmaya başlamıştır. Jön Türkler bu fikri tamamen ikinci plana atarak özgürlük ya da temsil olanaklarını artırmak yerine devleti kurtarmayı öne almıştır (Hanioglu, 1995, s. 72).²

Doğu bölgelerindeki Kürt aşiret liderleri ve seçkinleri, gücün ellerinden kayıp gitmesinden dolayı İTC ile anlaşmazlığa düşmüştür. Bu kişiler, İTC'nin reformlarından ziyade kendi çıkarlarına odaklanmıştır. Ancak durum İstanbul'daki Kürtler açısından daha farklıydı... Başkentteki Kürt ileri gelenleri başlangıçta İTC ile iyi ilişkiler içindeydi. Cemiyet, Doğu bölgesindeki Kürt aşiretlerinden destek almayı başaramamasına karşın, Kürt entelektüelleri İTC'yi desteklemekteydi. İlk zamanlarda etnik ve dini azınlıklar kendilerini özgür bir şekilde ifade edebiliyordu. Ancak cemiyet içinde farklı etnik kökene sahip kişiler ya da topluluklar, özgürlükçülükle bağdaşmayan uygulamalara karşılık olarak giderek örgütten uzaklaşmaya başlamıştı (Örs, 2013, s. 73). İttihatçılar ise Osmanlı Devleti'nin birliğini sağlamaya çalışmaktaydı. Bu nedenle 1908, 1909 ve 1913'te kabul edilen programlarının eğitim bölümünde, Türkçenin devletin resmi dili olarak bütün Osmanlı uyruklarına öğretilmesi vardı (Arai, 2011, s. 77). Bunu da en geçerli gördükleri bir Türkçülük ideolojisi etrafında ortaya çıkan kültürel kuruluşları aracılığıyla yapmaya çalıştılar. Anadolu'nun pek çok yerinde Türk Yurdu Cemiyeti (1911), Türk Ocakları (1912), Türk Gücü (1913) dernekleri açtılar ve dergiler, mitingler, toplantılar gibi aktiviteler düzenleyerek Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi milliyetçi aydınlar aracılığıyla mesajlarını topluma ilettiler (Örs, 2013, s. 73).

Karşılığında da diğer etnik milliyetçi akımların ve Kürt milliyetçilerinin faaliyetleri artmaktaydı. İstanbul'un yanı sıra Doğuda da etnik milliyetçi faaliyetler, din adamları ve şeyhler tarafından tekkeler üzerinden yürütülmekteydi. Anadolu'da zamanla bu iki milliyetçilik, ayaklanmalar tezahürüyle karşı karşıya gelecekti. Kürtlerin Doğuda şeyhler üzerinden gelişen milliyetçiliği büyük kentlerdeki seçkin Kürtlerle birleştikçe ayaklanmalara tekrar tekrar kapı açılacaktı. Buna karşılık İttihatçılar bazı dini kurumların feshedilmesini savunan bir Türk milliyetçiliğine tutunacaktı (Olson, 1992, s. 38).

İTC, çökmekte olan devleti kurtarma girişimleri doğrultusunda çok sert merkezileşme ve Türkleştirme çabalarına girişmiş ve Anadolu'da iskân politikaları uygulamıştır. Balkanlardaki yenilgiyle birlikte Anadolu'ya getirilmek istenen göçmenlerin Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yerleştirilmesi ve Kürtlerin de Ankara, Konya, Niğde gibi şehirlere sevki istenmekteydi. Bu da ayaklanmaları tetikleyecekti (Örs, 2013, s. 69). Şeyhler, Jön Türk

hükümetinin kendilerine hasım olduğu düşüncesiyle savaş süresince ve mütarekeden sonra defalarca ayaklanmalar çıkaracaktı (Olson, 1992, s. 40).

İstanbul'da ise Kürt etnik milliyetçileri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmayı tercih etmiştir. Kamuran Bedirhan gibi Kürt milliyetçilerinin de makalelerini basan Serbesti gazetesini yayımlamakta olan Mevlanazade Rıfat, bu fırkanın liderlerinden biridir. Rewanduzlu Fanizadeler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın genel sekreteridir. Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo da Mebusan Meclisi'nde muhalefet sandalyelerinde yer alan Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kurmuştur. Ancak 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İTC'yi destekleseler de muhalif de olsalar birçok Kürt milliyetçileri anayurdu müdafaa etmeye dönük yurtsever davaya katılmıştır (Olson, 1992, s. 40).

Resmi kayıtlara göre Kürtler 1803'ten 1914 yılına kadar 12 defa ayaklanmıştır. İsyanların küçük ya da büyük olması sonucu değiştirmiyor ve sonunda isyanlar bastırılıyordu. Ancak II. Abdülhamit'in Kürtleri devlete bağlama ve parçalı tutma politikası artık işlemiyordu. Ayrıca Osmanlı'nın kendisi parçalanma sürecine girmişti. Devletin Anadolu'ya özellikle de Kürtlerin yaşadığı daha uzak bölgelere askeri güç yığacak imkânı bulunmuyordu. Savaş sonrasında Ortadoğu'nun siyasi haritası değişmişti. Bu yeni bir zamandı ve bu zamanda yeni devletler ortaya çıkıyor, Osmanlı'nın enkazı üzerinde 24 ayrı devlet kuruluyordu (Kahraman, 2003, s. 53). Artık son tutunacak güç olarak “şüphesiz ki bu millet-i hâkime ünvan-ı kazabi taşıyan Türkler” kalacaktı (Mehmetefendioğlu, 1993, s. 59). Kurtuluş Savaşı'nın önemli komutanlarından Kazım Karabekir Paşa da diğer komutanlar ve devlet kadroları gibi, parçalanmış Osmanlı Devleti'ni sadece Türklük bilincinin bir arada tutabileceğini düşünüyordu:

Ben zabıt arkadaşlara, açtığım yeni muhasebelerimde Fransa Büyük İnkılabından sonra artık milliyetçilik cereyanının her tarafa kök saldığını ve Osmanlı camiasında, Hıristiyanların çoktan bu mefkûreyi benimsediklerini, Arapların da Türkleri, katiyen sevmediklerini anlattım ve netice olarak dedim ki, eğer Makedonya elimizden giderse ve hususiyle o esnada vatanın diğer kısımlarında bir sarsıntı olursa, bizi kurtaracak biricik mefkûreyi Türklükte bulurum. Arnavut olsun, Arap olsun zabıtlar ancak Türk ordusunda bir melce bulabilirler. Bu devlete hizmet etmiş olan ve Türküm diyen Türk'tür. Ben en son bu çareyi düşündüm. (Karabekir, 2014, s. 61)

Yalnız Kazım Karabekir değil, esasında Osmanlı devlet aklı da böyle düşünmekteydi. Çünkü imparatorluğun toprak kayıpları hızla gerçekleşmekte ve devletin bunu engelleyecek gücü bulunmamaktaydı. İTC liderlerinden Dr. Nazım, Siyonist liderlere yazdığı mektupta, hiçbir imada bulunmadan açıkça şöyle diyordu: “İttihat ve Terakki Cemiyeti, tek Türk gücü olmayı merkezileşmeyi istiyor. Türkiye'de başka milletlerin vatandaşlarının olmasını istemiyor. Yeni bir Avusturya-Macaristan olmak istemiyor. Türk eğitim sistemi, Türk idari sistemi ve Türk yargı sistemi olan bölünmez bir Türk ulus-devleti olmak istiyor” (Üngör, 2016, s. 79). Gelecekte Türk devleti bundan asla taviz vermeyecek bir paradigmayı benimseyecekti. Kürtler bu savunma çemberinin içinde kalmaktaydı ve kaderleri Türklerin var olma kaderiyle birleşmiş gibiydi.

Kürtleri “kendimize mâl etme” fikri de daha Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit bunun en açık örneğidir. Sultan II. Abdülhamit (1987, ss. 73-74), kendisinin kaleme aldığı Siyasal Hatıralarım adlı kitapta “Rumeli'de ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel, Kürtleri yoğurup kendimize mâl etmek şarttır” ifadesini kullanmıştır. Aslında Abdülhamit, hatıratında “Batı'dan yüzyıl gerideyiz” derken, bu aralığın daha derin olduğunu biliyordu ve devletini kurtarmak için düşündüğü Anadolu'nun Türk yurdu hâline getirilmesi ve içindeki diğer unsurların da ya gönderilmesi -ki Hıristiyanlar için bu kesindi- ya da Müslüman olanların içeride ana milletle bütünleşmesiydi (Bozdağ, 1985, s. 47). Yine Abdülhamit'e göre, “Dostlara sahip bulunmak; İstiklali tamımıza muhafaza etmek,

her şeyi Türk cephesinden mütalaa etmek. Bu realist görüştür; Osmanlı İmparatorluğu'nu mahveden ideolojiye tepkidir" (Karal, 2011, s. 122). "Kürtleri kendimize mâl etme" politikası, İTC döneminde de yolunu bulmuş ve tehcir kanunu çıkartılmıştır. Kanununun 12. maddesinde de şöyle denilmiştir: Kürtler, ufak ufak kabilelere ayrılıp silahlarından arındırılarak değişik bölgelere gönderilecek ve orada genel nüfusun yüzde beşini geçmeyecektir. Kürt göçmenler, yerlerine geri gönderilmeyecektir (Akçura, 2009, s. 49). Bu, II. Abdülhamit'i deviren İTC ve onun muhalifi diğer Türk eliti için de geçerli bir yoldu.

Gerek eski kadro ve gerekse yeni kadro bir noktada birleşiyordu. O da devleti kurtarmak kaygısıydı. Onlar için önemli olan devletti; ulusu kurtarmak, diye bir davaları yoktu. "Devlet kurtulursa ulus da kurtulur" diye düşünüyorlardı (Tanyol, 1981, s. 18). Tanzimat'tan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar devam eden bu düşüncede devleti kurtarmak ön planda olduğu için bütün mücadeleler üst kadrolarda, yönetici aydınlar katında yürütülmüştü (Tanyol, 1981, s. 19).

İmparatorluğun parçalanmasını önleyebilecek ekonomik ve siyasal gücü elinde bulunduramayan Osmanlı Devleti yönetici eliti, her kademesiyle, büyük bürokrasisi ile devleti Türk anayurduna sıkıştırmaya çalışmaktaydı. Jön Türk liderlerinin en az yarısının doğup büyüdüğü ve Osmanlı'ya imparatorluk yolunu açan Balkan vilayetlerinin ve Ege adalarının yüzyıllar sonra 1911-1913 yılları arasında elden çıkması bir travmaydı. Büyük bir imparatorluğu büyük toprak kayıplarından sonra Anadolu içlerine sığdırmak gerekiyordu. Jön Türkler, 1912'den sonra dikkatlerini Anadolu'ya yönelttiler. Bu nedenle, bu topraklardaki gayrimüslim ya da Müslüman olup güvensizlik veren toplulukları gözlem altına alarak onlara yönelik politikalar belirlediler (Zürcher, 2015, s. 187).

Genç Osmanlıların -özellikle Namık Kemal gibi vatanseverlik duygularını kabartan ve simgeleştiren öncülerin- ardından Jön Türkler ve İTC, Türk milliyetçiliğini ve giderek Türkçülüğü kurtuluşun odak noktasına koyarak gelecekteki devletin bitmek bilmeyecek mücadelesinin ideolojik altyapısını oluşturuyordu. İttihatçılara göre devleti kurtarmak, nüfusun tek güvenilir bölümünün, yani Osmanlı Müslümanlarının ve giderek Türklerin konumunu güçlendirmeye bağlıydı ve devleti kurtarma adına hareket etme iddiasının kendisi her türlü önlemi meşrulaştırmaktaydı (Zürcher, 2015, s. 183).

19. yüzyılın tümü boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Müslümanlar Rusya, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan gibi Hıristiyan devletlerin ele geçirdiği topraklardan göç ettiler ve veya göç etmeye zorlandılar. En nihayetinde bu insanlar Anadolu'ya yerleştiler. Öyle ki, bu göçmenler ve onların çocukları savaş sonrası nüfusun üçte ikisini teşkil ediyordu (Zürcher, 2015, s. 219).

Açık ki, Osmanlı içinden çıkan iki düzine devletin uluslaşma süreci ancak emperyalist ülkelerin desteği ve biçimlendirmesi ile Osmanlı'dan koparak gerçekleşebilmişti. Artık Türkler için tek bir gerçek vardı; "dış güçler ancak iç güçler sayesinde anayurdu parçalayabilir" yargısı...

İmparatorluğun dağılması sürecinde geliştirilen Türk milliyetçiliği, içinde geleceğin umudunu değil, kaygı, kuşku ve endişesini taşıyordu. Bu da savunmacı, yeri geldi mi, saldırgan olan bir milliyetçiliği besliyordu. Bu milliyetçilik anlayışında özgürlükçü ilkeler, eşitlikçi idealler gibi liberal değerler hiç yoktu. Devletin varlık yokluk mücadelesini veren bir milliyetçilikti bu. Böylece, diğer etnik toplulukların gelişen milliyetçiliğinin, Türk vatan sınırları olan Anadolu içlerinde gelişme ve hayat bulma şansı kalmıyordu. İç ve dış baskılar, krizler ve savaşlar, ulusun oluşum sürecini belirliyordu. İç ve dış düşmanlar vardı ve bunlar birlikte hareket etmekteydi. (Üngör, 2016, s. 106)

Nitekim II. Abdülhamit'e göre de fitnenin başı dışarıda idi (Bozdağ, 1985, s. 57). Şöyle diyordu: "Rus Muharebesi sırasında birer birer ve tecrübeyle öğrendim. Bir şey daha ortaya çıktı ki, dünyada yalnızız. Düşman vardır, fakat dost yoktur" (Bozdağ, 1985, s. 69).

Bir taraftan Anadolu dergisinin de 9. 10. ve 11. sayılarındaki yazıda, "yalnız şurasını tekrar edelim, Anadolu, yalnız Anadolu'dur. Anadolu, yalnız Türk diyarıdır. Anadolu, yekpare bir vücuttur; hiçbir cüz'i ayrılamaz. Anadolu haritasında, Kürdistan uydurulmuş, vehm edilmiş bir parçadır" denilmekteydi (Çınar, 2013, s. 115). Diğer taraftan, Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'nun doğusundan Hakkari, Zaho ve Süleymaniye kadar olan bölge idari olarak Kürdistan olarak anılmıştır (Ortaylı, 2009).

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KÜRTLER

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç gerekçesi sayılabilecek olan Sevr Antlaşması ve Kurtuluş Savaşı'nın bitimi kabul edilebilecek olan Lozan Antlaşması arasında geçen tarihi süreç Kürtler açısından da yaşamsal önemi olan bir dönemdi. Sevr, Türkler için ne kadar kabul edilemez ise, Lozan da milliyetçi Kürtlerin Sevr'deki konumlarına dönük beklentilerini içermemesi açısından o kadar hayal kırıcıydı. Arada geçen süre ise Kürtlerin siyasal alandaki gelgitlerini yansıtıyordu. Baskın Oran (2010, s. 30), dönemin koşulları dikkate alınarak değerlendirilmesi gereken Lozan'ın Kürtler açısından eleştirilmesine iki nedenle karşı çıkar: Birincisi, Lozan, Türkiye'nin kuruluş belgesiydi ve bu belgede Sevr'in tersine başka devletlerinin kurulmasının öngörülmesi mantıkdışıdır. İkincisi, "azınlıkların korunması" bölümüne Kürtler dahil edilemezdi çünkü o dönemde ayırım ölçütü milliyet değil dindi hem de "azınlıkların uluslararası korunması" konusu yabancı devletlerin müdahalesine zemin hazırladığı için tarihte büyük kayıplara neden olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918'de Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ın ortaya koyduğu yenedünya düzeni ilkelerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti de büyük kayıp ve yenilgilerle ağır bir mütarekeye imza atıyordu. Osmanlılar mütareke şartlarını bahane ederek, Musul'u işgal eden İngilizler yüzünden bu coğrafyadaki Kürtlerin de kendi inisiyatifleri dışına çıkmasını engelleyemiyordu. Bu süreçte Wilson ilkelerinin 12. maddesinde öngörülen milletlerin serbest gelişim hakkının sağlanması ilkesini Kürtler ve Kuvayı Milliye hareketi kendilerine göre olumlu yorumlamaktaydı. "Adem-i merkezîyetçi" (yerinden yönetimci) bir yapıyla bu şartların uygulanabileceği düşünülmekteydi (Hakan, 2013, s. 44). Kürtler için Sivas ve Erzurum Kongreleri beyannameleri çerçevesi ve Kuvayı Milliye ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasında imzalanan Amasya Mutabakatı ve devamında Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Misak-ı Milli, genel olarak Wilson prensiplerine uygundu.

"Fırat'ın doğusunda ileride belirlenecek olan Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve 27. maddenin 2. ve 3. fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde Kürtlerin sayıca üstün olduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içinde İstanbul'da toplanan İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetlerin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır" şeklindeki Sevr Antlaşması'nın Kürtleri ilgilendiren 62. maddesinin üçlü komisyon ve 64. maddesinin, Milletler Cemiyeti'ne Kürtlerin başvurma hakkı hükümleri sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Türk Millî Mücadele hareketinin bağımsızlık savaşında güçlü başarılar elde etmesi bu durumu fiilen bitiriyordu. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda "Kürdistan" ifadesi yer almamış ve Sevr Antlaşması'nın 62. ve 64. maddelerinin yazılmasına dönük sunulan gerekçeler bu kez dikkate alınmamıştır (Olson, 1992, s. 126). Kurtuluş Savaşı'na Kürtlerin katılımı da bu gel-gitleri yansıtmaktadır. Geleneksel olarak aşiretler temelinde bölünen Kürtler, Kurtuluş Savaşı'na büyük ölçüde destek vermiştir. 1921 Koçgiri ayaklanması istisnai bir durum

olarak kalmış ve kısa sürede bastırılmıştır (Demirel, 2012, s. 212). Ayrıca, örneğin, İtilaf devletlerinin Kürtlerden öte Ermenileri kayıracağına farkında olan Kürt aşiret reisleri Paris Barış Konferansı'na bağımsız Kürdistan talebiyle katılan Kürt delegasyonuna Türklerden ayrılmak istemediklerini beyan eden protesto telgrafları çekerek engel olmuştur (van Bruinessen, 2013, s. 411). Dahası, Mustafa Kemal aşiret reislerine Kürt Teali Cemiyeti gibi yapılardan çok daha fazla güven duygusu aşılamaı başararak Kürt Teali Cemiyeti'nin bağımsızlık ilanından vazgeçmesini sağlamıştır (van Bruinessen, 2013, s. 410).

Zira, Türkler, Kürtler ve diğer Müslümanlar için İslam daha bağlayıcıydı ve bu toplulukların birlikte hareket etmelerini sağlıyordu. Örneğin, 11 Nisan 1921'de Urfa'yı Fransız birliklerinden kurtaran milli kuvvetlerin çoğunluğunu Badıllı, Döverli, Seyhanlı, Bucak, Milli, İzoli, Vazihi aşiretlerinin mensupları oluşturuyordu. Antep cephesinde savaşıyan birlikler arasında Besni Kuvayı Milliyesi (Besnili Hasan Ağa komutasında), Kilis Kuvayı Milliyesi (Polat Bey komutasında), Birecik Kuvayı Milliyesi (Hasip Bey komutasında), Pazarcık Kuvayı Milliyesi (Paşo Ağa komutasında), Urfa Kuvayı Milliyesi (Binbaşı Pehlivanzade Nuri Beykomutasında), Beziği aşireti silahlıları (Bekir Ağa komutasında), Barak aşireti silahlıları (Mustafa Reis komutasında) bulunuyordu (Hürkan, 2010, s. 32).

Bölgedeki emperyalist güçlerin temsilcileri ülkelerinin çıkarı için yoğun faaliyet gösteriyordu. Kürtleri, ayrılıkçılık temelinde en çok teşvik edenler ise İngilizlerdir. Ancak Kürtlerin bölük pörçük olmaları ve Ermeni Tehciri esnasında pek çok saldırıya karışılmış olması, Batı kamuoyunun onlara sempati ile bakmamalarına yol açıyordu. Ermeni Tehciri sonucu geriye Kürtlerin coğrafyadaki ağırlıklı varlıkları ve güçleri kalmıştı. "Evet, ortada yalnız biz kalmıştık" diye yazmaktadır Ali Bedirhan, Mustafa Kemal'e mektubunda (Bedirhan, 2010, s. 49).

İngilizler, Kürtleri Türklere karşı kullanmak arzusundaydı ve Kürtlere Türk hâkimiyetindeki bir devlet içinde, kuşkusuz bir Türk olacak sultan-halifenin hükümrânlığı altında muhtariyet vaat etmişlerdi (Olson, 1992, s. 46). Bir yanda Kuvayı Milliyecilerin tek ülkede birlikte yaşama fikri, diğer yanda büyük ülkelerin teşvik ettiği ve bir ulus-devlet olma olasılığının yarattığı ikilem Kürtlerin zor durumunu ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal ise daha 18 Haziran 1919'da Edirne 1. Ordu Kumandanı Cafer Tayyar'a gönderdiği telgrafta şöyle diyordu:

Bütün Anadolu halkı milli bağımsızlığı kurtarmak için baştan aşağı tek vücut bir duruma getirilmiş ve istisnasız bütün kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakârlıkla ortak karar almışlardır... Bu yüce hedef için Müdafaa- i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetinin kapsamlı adı kabul edilmiştir... İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türkler de birleşti. (İba, 2013, s. 232)

Bölgedeki görevi boyunca Kürt ileri gelenleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye özen gösteren Mustafa Kemal, bu ilişkilerini sonraki yıllarda da devreye sokacaktı. Yıllar sonra Hukuk-u Beşer gazetesine gönderdiği bir yazıda "Yalnız kendi adıma bildiririm ki, benim Anafartalar'da, Kürdistan'da, Suriye'de bulunmakta iftihar ettiğim kahraman ordular, haydutlardan değil, soylu Osmanlı milletinin namuslu evlatlarından oluşuyordu" demekteydi (Hakan, 2013, s. 41).

Millî Mücadele'yi yürüten Kemalist kadro İTC'nin eski önderliğine ve anlayışına nazaran daha itidalli ve maceradan uzaktı ve anayurdun korunması hedefi, Misak-ı Millî ile sınırlandırılmıştı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, yurtsever milletvekilleri temsil ettikleri milletin şartlarını "Millî Misak" (Ulusal Ant) başlığıyla bir bildirmede toplayarak 17 Şubat 1920 tarihinde dünyaya ilân etmişti. Ağaoğlu (2011, s.27) şöyle diyordu: "Türk milleti hiçbir kayda bağlı olmadan yeni bir devlet kurmaya karar vermiştir. Bu devletin temelini Türk milleti teşkil

edecektir.” Mustafa Kemal ise Nutuk’ta şunu söylüyordu: “Bir milletin kuvayı asliyesi kendi hayatını ve mevcudiyetini müdafaa içindir. Fakat kendi mevcudiyetini unutup da herhangi yabancı bir gaye için istimal etmek asla caiz değildir” (Arar, 1997, s. 37). Yine Mustafa Kemal fetihçi maceralara kapalı olarak anayurt savunması için şöyle sesleniyordu: “Fütuhat yaptık. Dünyayı almak istedik. Her zapt ettiğimiz yere Anadolu halkını gönderdik. Oralarda öldürttük. Avrupa’nın bir kısmını, Mısır, Irak’ı Hicaz’ı, Yemen’i müdafaa ve muhafaza için öldürdüğümüz Türk gençlerinin sayısını kim bilir?” (Arar, 1997, s. 43). Ayrıca diyordu ki, “Doğrusunu söylemek lazım gelirse bu dakikada emniyete şayan olan siyaset yalnız kendi mevcudiyetimize isnat etmektir” (Arar, 1997, s. 74).

Misak-ı Millî içinde ülkenin bağımsızlığının sağlanması ve devlet bütünlüğünün korunması üzerine şekillenen bu düşüncenin öncelikleri de buna göre olacaktı. Bağımsızlık için topyekûn direnişe olan gereksinim Mustafa Kemal öncülüğündeki Millî Mücadele hareketinin Kürtlerle ilişkisini sıkı tutmasını gerektirmekteydi. Mustafa Kemal, vilayetler temelinde özerkliğe günün koşullarına göre uygun bakarken, müstakil Kürdistan fikrine şiddetle karşı çıkıyordu (Hakan, 2013, s. 149). Bu fikri savunan Diyarbakır Kürt Kulübü ya da Kürdistan Teali Cemiyeti’nin faaliyetlerini yakından izletiyor ve gerekirse onlara karşı tedbirler uyguluyordu. Mustafa Kemal, Ocak 1923’te İzmit’te yaptığı basın toplantısında, “Bu yurdu yalnız Ermeniler istemiyorlar, Keldaniler, Asuriler, daha bilmem kimler bu hevese düştüler. Eğer bunların hepsine bir yurt vermeye kalkarsak bizim elimizde yurt kalmaz. Bizden o kadar çok şey istiyorlar!” diyordu (Arar, 1997, s. 43).³

Kurtuluş Savaşı’na destek veren Kürtler içinde bazı milliyetçilerin tek devlet çatısı altında yaşayacak olsalar da bazı beklentileri vardı. Türklerin ise buna sıcak bakmayacağı zamanla ortaya çıkacaktı. Öyle ki, Bedirhan, Mustafa Kemal’e “Öyle bir Kürdistan meselesi ki hükümetinizi, onunla meşgul olurken kararsızlıklara, tereddütlere, ricatlara ve yarım tedbirlere sevk ediyor” der (Ağaoğlu, 2011, s. 39). Mustafa Kemal’e göre de Kurtuluş’tan sonra yapılacaklar arasında önce “içişlerimizi” düzenlemek vardır.

Mustafa Kemal’in, Ankara ileri gelenlerine karşı yaptığı konuşmanın son kısmındaki açıklamadan anlaşılacağı üzere, 1919 yılı başında doğan Millî Mücadele, sadece “vatanın parçalanmaktan ve milletin esir olmaktan kurtarılması” amacına yönelmiş olduğu hâlde, 1919 sonunda “içişlerinin de düzenlenerek uygar uluslar yanında yer alma” amacına da yönelmek durumuna girmiştir (Goloğlu, 2008, s. 31). Kurtuluş’tan sonra siyasal devrimin ikinci aşaması kendini gösterdi (1922-1924). Birinci dönemde siyasal devrimin okları dışa çevriliydi ve emperyalizmi hedef almıştı. İkinci aşamada siyasal devrimin yönü içe çevrilir (Tanör, 1997, s. 10).

Esasında Mustafa Kemal ve arkadaşları kurtuluş savaşı için stratejik başlangıç alanı gördükleri Doğu’da Kürtlerle kurulacak ilişkinin bölgedeki emperyalist güçler nedeniyle sorunlu olacağını kavramaktaydı.

Gerek Kürtlere gerekse de Ermenilere, İngiliz emperyalizmine uygun olacak birer kukla devletin vaat edilmesi, çelişkili bir siyasetin izlerini barındırmaktaydı. İki uzlaşmaz vadin asıl gerekçesiye bölgeyi istikrarsızlaştırarak İngiliz kontrolü altında tutmaktı (Korkmaz, 2015, s. 19). Mustafa Kemal ise, “elverişsiz barış kurallarına karşı silahlı direnişte bulunabilmek için engelleri yıkma umudunu en çok veren cephenin Doğu Cephesi” olduğunun ayırına varmıştı (Goloğlu, 2008, s. 69). Bu temel anlayış doğrultusunda Mustafa Kemal, 16 Haziran 1919’da Kazım Karabekir’e gönderdiği telgrafta şöyle yazmıştı, “Ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak bağrımıza basıp tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu bütün dünyaya Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Erzurum’daki tekmil

Doğu vilayetlerinin delegelerinden oluşan bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim” (Atatürk, 1999, s. 17).

İstanbul’da kurulan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa Hukuk Cemiyeti, Doğu Anadolu’daki mücadele için bir çatı olma işlevini gördü. Bölgenin için için kanayan ve bağımsızlıkçı talepleri körükleyen koşulları Batı’daki işgallerin karşısında dayanılacak sağlam bir sırt oluşturmaktaydı (Korkmaz, 2015, s. 21). Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri, asker-sivil iş birliği altında her türlü tehlikeye karşı silahlı koruma ve direniş tertip ve tedbirlerini almış, Millî Mücadele yolunda daha da hızlı ve güçlü çaba içine girmişti (Goloğlu, 2014, s. 13). Erzurum Kongresi örgütleyicilerinden Trabzon Muhafaz-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti de Anadolu’luların, yekvücut olan Türk ve Kürt sayesinde direnişi başarıya ulaştırabileceklerini beyan ediyordu (Goloğlu, 2008, s. 60). Nitekim Erzurum Kongresi’nin 2 Ağustos toplantısında alınan kararla kurulan ve Millî Mücadele’nin yürütme gücü niteliğinde olan Heyet-i Temsiliye önemli faaliyetini Kürt aşiretlerin katılımını sağlamak üzerine kurmuştu. Bitlis Mutki aşireti reisi Musa Efendi’nin Heyet-i Temsiliye’ye seçilmesi bunun bir göstergesiydi.

Mustafa Kemal, Doğu illerinde tanıdığı öteki aşiret reisleri ve şeyhlere de mektup gönderdi. 13 Ağustos’ta Bitlis’te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Şırnaklı Abdurrahman, Derveşli Ömer, Musaşlı Resul Ağalara, Bitlis Eski Mebusu Sadullah, Şeyh Mahmut, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin efendilere ve Garzan’da aşiret reisi Cemil Çeto Bey’e Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğü ile kongre sonunda yayımlanan bildirgeyi göndererek yurtseverlik duygularına dokunan deyimlerle tez elden bölgelerinde teşkilat kurmalarını istedi (Goloğlu, 2008, s. 123).

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi’ne katılmayan ya da katılmayan Kürt ileri gelenlerinin delegasyon olarak gönderilmesi için 28 Temmuz 1919’da “Muhterem Diyarbakır Valisi Faik Ali Beyefendi’ye” başlıklı telgrafında şunları yazmıştı: “Fakat şimdi asıl Sivas Kongresi toplanmak üzere olup, her taraftan delegeler yola çıktığından, bütün vatanın emellerine ve mukadderatına katılmak için; Diyarbakır vilayetinden seçilmiş bulunan kıymetli delegelerin Sivas’a gönderilmesi vatani bir gerekliliktir” (Atatürk, 1999, s. 247). Mustafa Kemal, Nurşinli büyük şeyhlerden Şeyh Ziyaettin Efendi’ye mektubunda, “Acı olayların tesiriyle her tarafta teşekkül eden millî ve vatanî cemiyetler delegelerinden mürekkep olmak üzere Erzurum’da toplanan bir kongre ile ‘Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ kuruldu ve millî birliğimizi dâhili ve harice karşı temsil etmek üzere bir Heyet-i Temsiliye kabul edildi. Bu hususa dair bir beyanname ve nizamnamelerden yüce kişiliğinize takdim ediyorum” diye yazdı.

Mustafa Kemal’in ve Heyet-i Temsiliye’nin çabalarına karşılık, İngilizlerin sömürge görevlisi Binbaşı Noel’in örgütlenmesi, İstanbul hükümetinin talimatlarıyla bir kısım Kürt aşiretlerinin, Sivas Kongresi’ni engelleme niyetleri, kurtuluş hareketlerinde ciddi kuşkular yarattı. Bedirhanilerin refakatinde yolculuk eden Noel’e, Diyarbakır Kürt Kulübü’nün kapatılması sürecinde ismi geçen Cemil Paşazade Ekrem Bey’in de iştirak etmesi ve bu heyetin Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan’a misafir olmaları, Kongrenin bu seyahat konusundaki endişelerini iyice arttırmıştı. Seyahatin Kürdistan Teali Cemiyetince desteklenmesi ve Cemiyet adına Paris’te ulunan Şerif Paşa’nın beyanlarının Kuvayı Milliye cephesinde yarattığı rahatsızlık, bu gelişmeyi daha da önemli kılmıştı (Hakan, 2013, s. 246).

Buna karşılık, Mustafa Kemal gelişmelerin akabinde, 15. Alay Kumandanı İlyas Bey’e Sivas’tan çektiği telgrafta, “Kürtlük cereyanının kökünden sökülüp atılması ve firari hainlerin İngiliz parasıyla Kürtleri aldatarak Padişah ve asker aleyhine sevke çalıştıkları, bunlara uyanların aman verilmeden ve merhamet edilmeden imha edileceği” talimatını veriyordu (Atatürk, 1961, s. 962). Görüldüğü üzere, İstanbul hükümetinin Kuvayı Milliye’ye yönelik

husumetinden ve Sivas Kongresi'ne engel olma isteğinden kaynaklanan bu gelişme bölgedeki Kürtleri, Kuvayı Milliye'nin hedefi hâline getirmiştir (Hakan, 2013, s. 257).

Mustafa Kemal bu gelişmelerin ardından anayurtta bulunan ve nüfusun önemli bir kesimini oluşturan Bektaşî ve Alevî topluluğunun temsilcilerinden Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi Şeyhi Sali Niyazi Baba ve Tekkenin Postnişini Çelebi Cemaleddin Efendi'yi 22 Aralık 1919'da ziyaret ederek Çelebi Cemaleddin Efendi'nin evine misafir olur. İkili düşünce birliğine varır ve Cemaleddin Efendi millî harekete katıldığını, Kuvayı Milliyeciliği kabullendiğini, hemen kendi adamlarına gerekli emri vereceğini bildirir (Goloğlu, 2014, s. 5). Kürtlerin güvensizliğe neden olan tutumuna karşılık, Bektaşî-Alevî topluluğunun desteği böylece sağlanır.

BİRİNCİ VE İKİNCİ MECLİS'TE KÜRTLER

Yerel kongreler ve ardından Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Doğu illeri adına gelen temsilcilerin sayısı fazladır. Birinci Meclis'in içindeki Kürt mebusların sayısı da 70 kadardır. Bu Meclis'e seçimlere katılmayan bazı Kürt ileri gelenlerinin Mustafa Kemal tarafından mebus olarak çağrıldığını görmekteyiz. Millî Mücadele yıllarında yapılan 1920 Seçimi ile Şeyh Said Ayaklanması başlamadan önce yapılan 1923 Seçimlerinde Meclis'te Doğu'nun bölge insanlarıncı temsil edilmesine özen gösterilmiştir (Demirel, 2012, s. 219). 1920-1923 arasında bu bölgeyi temsil etmek üzere seçilen her dört milletvekilinden üçü, anadili Kürtçe olanlarının oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu il ve ilçelerde doğmuştur (Demirel, 2012, s. 220).

Millî Mücadele yıllarıyla Cumhuriyet'in ilanını izleyen birkaç yıl içinde milletvekilleri Türklerin ve Kürtlerin dayanışmasını sık sık vurgulamıştır. "Kürt" sözcüğü milletvekillerinin Meclis'te sık sık kullandıkları bir sözcük idi... Örneğin, ilk Meclis döneminde 18 Kasım 1920'de Dersim Mebusu Hasan Hayri (Konko) Bey Dersim'de iki unsur bulunduğunu, halkın üçte ikisinin Kürt, kalan üçte birinin Türk olduğunu söylüyordu. Aynı gün Bitlis Mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey "Kürtler bu Meclis'e karşı fena fikir besleyemezler. Bütün fena fikirler oralarda tesir görmez" diyordu. 2 Aralık 1922'de Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey "milletin kürsüsü olan Meclis'te yegâne söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır" diyerek Türk ve Kürt birlikteliğini vurguluyordu (Demirel, 2012, s. 228).

Kurtuluş Savaşı'nı yöneten siyasal yapı, 1919 Aralığında seçilen ve İngiliz işgal güçleri tarafından 16 Mart 1920'de basılıp dağıtılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Ankara'ya gelebilen üyeleri ile Anadolu'da her sancakta seçilen beşer yeni temsilciden oluşan; başlangıçtaki toplam üye sayısı 426 olan Büyük Millet Meclisi'ydi (BMM). Seçilenlerin 139'u Doğu ve Güneydoğu'daki yerleşim birimlerini temsil ediyorlardı. Açıldığı 23 Nisan 1920'den 1 Mart 1921'e kadar geçen sürede Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'le birlikte hareket eden ve 10 Mayıs 1921'de Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu'na dönüşen Birinci Grup üyeleri arasında Doğu ve Güneydoğu'nun temsilcilerinin sayısı 64 idi. Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden İkinci Grup üyeleri arasındaki Doğu ve Güneydoğu'nun temsilcilerinin sayısı 16 idi (Hürkan, 2010, s. 212). Diğer kalanlar ise bağımsızlar ya da Meclis'e seçilip de gelmeyenlerdi. Bununla beraber Birinci Meclis'te (1920-1923) nüfusuna göre temsilci açısından beşinci sırada olması gereken Doğu Anadolu Bölgesi, seçim kanununda nüfus ilkesi göz önüne alınmadığı için açık arayla ilk sırayı almıştır. Dolayısıyla, Birinci Meclis Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusunun çok ötesinde bir sayıyla temsil edildiği bir meclis niteliğini taşımıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuş olanlar yüzde 17,1'lik oranla bu Meclis'te en kalabalık grubu oluşturmuştur (Demirel, 2012, ss. 181-182). Aynı süreçte bir kısım milliyetçi Kürt aydın ve ileri gelenlerinin sömürgeci ülkeler üzerinden Kürdistan sınırları oluşturma çabaları, San Remo Konferansı'na ve Sevr Antlaşması'na yansımıştı. Bu çabalar, Kurtuluş

Savaşı ve sonrası Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinde bazı Kürtler ile yeni devlet arasındaki güvensizliğin temelini oluşturacaktı.

San Remo'nun 5 sayılı eki Kürdistan sınırlarını çizerken, 5 sayılı ekin 3. maddesi de Milletler Cemiyeti'nin Kürtlere başvuruları hâlinde kendilerini yönetme hakkını tanıyacağı ve Türk hükümetinin de bunu kabul edeceğini öngörmekteydi. Nihayetinde San Remo'nun 5 sayılı eki, Sevr Antlaşması'na 62. madde ve 5 sayılı ekin 3. maddesi de 64. madde olarak girmişti. Antlaşma, Ankara'daki BMM'de tepkiyle karşılandı ve hiçbir zaman uygulanmadı (Mumcu, 1994, ss. 29-31). Ancak çabaların bedeli Türkiye açısından ağır oldu. 1920 ve 1930'lu yıllarda iç çatışma benzeri bir ortam yaşandı. Bu durum büyük askeri harcamalara insan kayıplarına yol açtı (Tunçay, 2015, s. 134). İlk kıvılcımı Koçgiri'de görülen isyan girişimleri İkinci Meclis döneminden 1940'lara kadar devam edecekti. Londra'da ve San Remo'da, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin yazgısını belirlemek için toplantıların yapıldığı günlerde Ankara hükümeti Koçgiri ayaklanması ile uğraşmak zorunda kalmıştı (Mumcu, 1994, s. 35). Sivas Valisi Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran, 1982, s. 77) anılarında "Askerle çemberlenen köyler ahalisi söylentilerin doğruluğuna, yani Kürtlerin tenkil edileceğine inanarak hayatlarını kurtarmak için köylerini, evlerini terk ederek dağlara sığınmaya mecbur olmuşlardır" der.

Olaylar, Meclis'te sert tartışmalar yaratmıştı. Meclis Soruşturma Kurulu, Nurettin Paşa'nın görevden alınmasına ve yargılanmasına karar vermişti. Mustafa Kemal, Meclis'te Nurettin Paşa'ya verilen cezanın biraz ağır olduğunu dile getirmiş ve konunun "gereği kadar soruşturulmasını" istemişti (Mumcu, 1994, s. 43). Fakat Koçgiri ayaklanması, Ankara hükümetinin siyasetine yön verdi ve bu da milliyetçi hükümetin "Doğu meselesi" ile meşgul olma yolundaki ilk çabalarına yansdı (Olson, 1992, s. 68). Karşılıklı güvensizlik İTC dönemini aratmaz oldu. Dersimli bir ağanın ağzından aktarılan bir söz, durumu pek güzel özetlemektedir: "Vali Paşa bizi aldatıyor, biz de Vali Paşayı!" (Uluğ, 1932, s. 75).

BMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923 günü açıldı ve meclis başkanlığına yine Mustafa Kemal, ikinci başkanlığa ise Ali Fuat Paşa seçildi. 23 Ağustos'ta Lozan Barış Antlaşması BMM tarafından onaylandı. Eylülde de (resmen tescili için başvurulması 11 Eylül 1923), seçimden önce açıklandığı gibi, Halk Fırkası kuruldu. İkinci Meclis döneminde 19 Mart 1924'te Ergani Mebusu İhsan Hamit (Tigrel) Bey Musul sorunu vesilesiyle Türk ve Kürt dayanışmasını şu sözlerle ifade ediyordu:

Musul ahalisinin yüzde ellisini Türkler, yüzde otuzunu Türklerden hiçbir vakit ayrılmak istemeyen ve bunun taziyatına rağmen istiklal vermek için İngilizler tarafından vaki olan mevaide rağmen hiçbir surette İngilizlere boyun eğmeyen Kürtler teşkil eder (Bravo sesleri). Daima ilelebet Türkler ve Kürtler Türkiye'nin istikbalinin müttehit ve mütesanit olarak hareket edeceklerdir (alkışlar). (TBMM, 1985a, s. 744)

Bir arada olma çabalarına karşın Kürt milliyetçiliği Doğu'da etnik temelli bir ideoloji hâline gelmekten geri kalmıyordu. Bu da Türkiye Cumhuriyeti ile Kürtler arasındaki ilişkilere olumsuz yansiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde zayıf olan bu milliyetçilik, Kurtuluş Savaşı'nın ardından bir dizi ayaklanmaya ve muhalefete yol açtı (Bozarslan, 2014, s. 89). Cumhuriyet'in 1923'te kurulması ve giderek gücünü pekiştirmesine karşın bu süreçte Kürt ayaklanmalarının art arda çıkmasının açıklanması oldukça zordur. Cumhuriyet'in, Kürtlere sistematik bir baskısından söz etmek oldukça güçtür. Genç Cumhuriyet tam olarak Kürtlerin sorunlarıyla ilgilenmemiş ve kendi varlık derdine düşmüş olabilirdi. Ancak yerel özerklikler olasılığı da yok sayılmamıştı. Mustafa Kemal 1923'te bile İzmit basın toplantısında vilayetler temelinde bir yerel özerklikler sistemini reddetmiyor; Ağustos 1924'te yani Şeyh Sait ayaklanmasından önce Diyarbakır'da bir Kürt delegasyonu devlet temsilcileriyle görüşüyor ve ılımlı milliyetçi taleplerini sunabiliyordu (Bozarslan, 2014, s. 103). Ancak, kısa süren Koçgiri

ayaklanmasından hemen hemen iki yıl sonra Kürt subaylar Erzurum’da toplanarak bağımsızlık için ayaklanmanın yollarını arıyorlardı. 4 Eylül 1924’te Beytüşşebap’ta başlatılan ayaklanmayı 1925 Şubatından Nisan’a kadar süren Şeyh Sait ayaklanması takip edecekti (Olson, 1992, s. 104). Her iki isyana yol açan olaylardan sorumlu olan ayrılıkçı-milliyetçi Kürt örgütü Civate Azadi Kurd (Kürt Özgürlük Cemiyeti) idi (Olson, 1992, s. 72).

Azadi’nin, en azından, 1924 Kasım’ı sonlarında üç ana amacı vardı. Bunlar Kürt subaylar tarafından şöyle ifade edilmişti: Kürtleri Türk baskısından kurtarmak; Kürtlere özgürlük sağlayarak ülkelerini geliştirmek için bir fırsat vermek; Kürdistan’ın tek başına ayakta duramayacağını farkında olarak İngiliz desteği sağlamak (Olson, 1992, s. 76). Kürt subaylar bu amaca ulaşmak için, Britanya ile dostluk bağları kurmak ve destek sağlamakla görevlendirilmişti. Türkler, Azadi’nin ve faaliyetlerinin tamamıyla farkındaydı (Olson, 1992, s. 76). Bununla birlikte, Beytüşşebap ayaklanmasının hemen sonrasında bile Ankara’nın Şeyh Sait ayaklanmasından önce yerel yönetimin yolladığı ve büyük tehlikeye işaret eden telgrafların çok üstünde durmadığı belirtilmelidir.

Üç yıl önce Yunanlara karşı kazanılan zaferin coşkusunun Kemalist yönetimi mutlak biçimde hem halk desteğine sahip olduğuna hem de ülkede radikal bir muhalefetin bulunmadığına inanmaya yönelttiği açıktır. İngiliz diplomat R. C. Lindsay’e göre isyan, Kemalist yönetim için kesinlikle “korkunç bir şok” yarattı; çünkü ancak ayaklanmadan sonra Kemalist yönetim Türkiye’nin doğusunda bir Kürt milliyetçiliğinin var olduğunu anladı (Bozarlan, 2002, s. 106).

KÜRT AYAKLANMALARI VE DOĞU RAPORLARI

Tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde de merkezi hükümet tarafından değişik aşiret reisi, ağa ve beyler tarafından yönetilen Kürtler kendi aralarında da parçalanmış, bölünmüştü (Heper, 2015, s. 117).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürtler genel olarak ülkenin kurtuluşu yolunda Türklerle birlik olmaktan geri durmamıştı. Örneğin; Dersim Milletvekili Diyap Ağa, Yunan saldırısı karşılığında Meclis’i Ankara’dan Kayseri’ye taşıma teklifine kürsüden, “Efendiler biz buraya savaşmaya ve ölmeye mi, yoksa burayı bırakıp kaçmaya mı geldik?” demiştir. Keza Lozan Barış Konferansı’na Kürt milletvekilleri güçlü destek sunmuştur. Savaştan sonra Türk delegasyonu Türkiye ile müttefik kuvvetler arasında Türkiye’nin geleceği hakkında anlaşma sağlanacak olan Lozan Barış Konferansı’na hareket etmek üzereyken bazı Kürt milletvekilleri delegasyon üyelerine, “Kürtler ile Türkler arasındaki güçlü bağlardan” söz etmişler ve Lozan görüşmeleri sırasında bu gerçeği unutmamalarını istemişlerdir (Heper, 2015, s. 181).

Buna karşılık Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı başlangıcında da Kürtlerle ayrılmaz bir birlik olma yolunda onlara bir takım hak ve ayrıcalıkların verilmesinden yana olduğu belirtmekten geri kalmamış; 13. Kolordu Komutan Yardımcısı Ahmet Cevdet Paşa’ya ve Doğu ve Güneydoğu’daki diğer yüksek rütbeli subaylara gönderdiği bir telgrafta bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştır: “Kürt kardeşlerimizin devlete bağlılığını arttırmak, refahını ve gelişimini sağlamak için, Osmanlı Devleti’nin parçalanmaması koşuluyla, onlara her türlü hak ve ayrıcalık vermekten yanayım” (Heper, 2015, s. 185). Ayrıca Haziran 1920’de Güney Cephesi Komutanı Nihat Anılmış Paşa’ya şu notu göndermiştir: “Kürtlerin yaşadığı bölgelerde, yavaş yavaş yerel bir hükümet kurmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz. ... Kürtler o zamana kadar yerel hükümet hazırlıklarını tamamlayabilirler. (...) Yerel hükümetle ilgili politikamızın (...) genel çizgileri, Kürtleri sivil ve askeri görevlere getirerek onların gönlünü almak ve Kürt liderleri bize bağlayan bağları kuvvetlendirmektir” (Heper, 2015, s. 185). Mustafa Kemal’in bu düşüncelerini ifade

etmesinin ardından illerin kendi yerel işlerinde özerk olduğuna 11. maddesi ile hükmeden Teşkilatı Esasiye Kanunu, yani 1921 Anayasası kabul edilmiştir.⁴

Kürtleri kazanma politikası izleyen Kemalist yönetim, Koçgiri ayaklanmasından sonra üst üste iki af çıkardı. Mustafa Kemal'in isteği üzerine Meclis, ayaklanma lideri Alişer ve Dersimli Baytar Nuri dışındaki bütün Sivas mahkûmlarının affına ve Sivas'taki Harp Örfi Divan'ının kaldırılmasına karar verdi. İkinci bir kararla da yine Alişer ve Dersimli Nuri dışında, Alişan Bey ve arkadaşları da Dersim'den çıkmaları koşuluyla af kapsamı içine alındı (Dersimi, 1996, s. 164).

Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelere mahalli özerklik verilmesi programının, 30 Ağustos Zaferi'nden sonra da bir süre geçerliliğini koruduğu görülür. Saltanat 30 Kasım 1922 günü kaldırılmış ve fiilen var olan Cumhuriyet'in resmileştirilmesi sürecine girilmiştir. Bu arada yeni devletin ve toplumun nasıl düzenleneceği konusu da gündemdedir. İşte bu koşullarda, Mustafa Kemal, 16-17 Ocak 1923'te, İzmit basın toplantısında Kürt meselesine çözüm olarak 1921 Anayasası'ndaki özerklik düzenlenmesini göstermiştir.⁵

Ancak Mustafa Kemal, Musul sorununun içteki Kürtleri de olumsuz etkileyebileceğini öngörmekte ve bunun gelecekteki tehlikelerine işaret etmekteydi. 23 Temmuz'da imzalanan Lozan Antlaşması yeni devleti sağlamlaştırırken Doğu sorunu çözülememişti ve sömürge devletler tarafından elde bir kart olarak tutuluyordu. Cumhuriyet'i yöneten devrimci kadro için bu sorunun giderek ülkenin birlik ve bütünlüğü gayesini tehlikeye düşüreceği kaygısı yerleşmişti. Dönemin Dışişleri Bakanı ve Heyet Başkanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Milletler Cemiyeti'ndeki konuşmasında bu hususa değiniyordu. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay) ise, Meclis'in 8 Aralık 1923'te yapılan gizli oturumunda "Türk ve Kürt milletleri birlikte yaşayacak" diyerek başladığı konuşmasında uyarıda bulunuyordu:

İngilizler (...) bir Kürdistan meselesi meydana çıkardılar. Memleketimizi Kürtlük ve Türklük namı altında ikiye ayırmak gayesini Umumi Harp zamanından başlayarak Millî Mücadelemiz esnasında durmadan ve ısrarla takip ettiler. Fiiliyata geçtiler ve milyonlar serptiler ve ayrılıkçılığı aşılacak istediler... Türkiye milli hududuna sahip olacaktır ve Türk-Kürt milletleri bir olarak yaşayacaklardır ve haysiyetlerini, şereflerini dünyaya göstereceklerdir. (TBMM, 1985b, s. 318)

Bu dönemi daha sonraları 31 Mart 1969'da değerlendiren Atatürk'ün yakın silah arkadaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Kürtlerin Millî Mücadele'ye katılımlarını "kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördükleri için katıldıklarını ancak 1925 yılında başlayan Şeyh Sait ayaklanmasının bu istikametten ayrılmalara yol açtığını" belirtir ve şöyle devam eder:

Sevr Antlaşması ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Antlaşması hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan Devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının, kendileriyle beraber bilhassa Doğu'da, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Millî Mücadele'nin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler. Sonra Lozan Antlaşması yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda milli davalarımızı "Biz Türkler ve Kürtler" diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. Şeyh Sait İsyanı Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan ilk işarettir. (İnönü, 1998, s. 72)

Kürtlerle Türkler arasında çatışmadan çok dayanışma duygusu vardı. Çünkü İslam ortak paydasında buluşuyorlardı. Tıpkı Çerkesler ya da Lazlar gibi... Nitekim Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Osmanlı yurtseverliğine dayanan ve İslami ortak payda ile birbirine bağlanan unsurların bir örgütlenmesiydi. Kürtlerin Birinci Meclis'te 70'i aşkın

milletvekili olması da bunun bir göstergesiydi. Bu anlamda Millî Mücadele dönemindeki isyanların çok çok azı Kürt aşiretleri tarafından çıkarılmıştı (Kirişçi ve Winrow, 2002, s. 84). Fakat bu durum çok sürmedi. 1924'te Nasturi ayaklanmasını bastırmada yardımcı olan Kürt ileri gelenleri ve Kürt komutanların örgütlenme hareketliliği başlayacaktı.

Bölgede bir ayaklanma çıkartmak ve bu yolda Musul konusundaki isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek amacıyla olan İngilizler, Nasturileri kışkırtarak bir ayaklanma çıkmasını hazırladılar. O günün çok güç şartları içinde yapılan bastırma girişimleri kesin sonuca ulaşamadı. Ayaklanmaların çoğu sınır dışına kaçtılar. İngilizlerin, Musul sorunu için yol açtıkları bu olay, siyasi ve askeri çok çetin çatışmalar sonucunda taraflarca kabul edilen sınırın gerisine çekilmekle sona ermiş kabul edildi. Bu ayaklanmada, İngilizler asileri desteklemekle kalmayıp uçaklarıyla da saldırılara katıldılar. Ayaklanma devam ederken İngiliz elçiliği 16 Eylül 1924'te Londra'ya yolladığı raporda. Kürt sorunun yeni Cumhuriyet'e büyük endişe verdiğini belirtiyordu. Görülüyordu ki, İngiltere olayları yakından izliyor, Nasturi ayaklanmasından elde edemediği amacı, daha yaygın bir olayla elde etmeyi düşünüyordu. (Baybars, 1975, s. 292)

Bütün bu gelişmeler Cumhuriyet'in Doğu sorununa bakışını belirleyecek politikaları gündeme getirecekti. 13 Şubat 1925'te Bingöl'ün Genç ilçesinin Piran köyünde patlayan silahlar, hem Doğu Anadolu'da geniş çaplı bir ayaklanmayı başlattı, hem de Türkiye'nin siyasi yaşamında radikal dönüşümlere yol açtı (Demirel, 2014, s. 75).

1922 yılında Osmanlı ordusundan kalmış Kürt subaylar Erzurum'da Kürt İstiklal Cemiyeti adı altında bir örgüt kurmuştu. Bu örgütün kurucularından bir kısmı ayaklanma hazırlığı yaparken Bitlis Mebusu Yusuf Ziya gibileri de İstanbul'a giderek, Mustafa Kemal muhalifi Terakkiperver ve diğer muhalif partilerle görüşmüştür. 1924 yılına gelindiğinde İhsan Nuri kumandasında başlayan ayaklanmayı 1925 yılı başında Şeyh Sait ayaklanması takip etmiştir. Cumhuriyet hükümeti olayları yakından takip edip ayaklanma hazırlıklarına meydan vermemeye çalışmıştı. Nitekim Şeyh Sait'in adamlarıyla birlikte gittiği Diyarbakır'a 30 km uzaktaki Piran köyünde çıkan çatışmayla ayaklanma başlamıştı (Dersimi, 1996, ss. 181-184). Ancak gerek Beytüşşebap ayaklanması gerekse Şeyh Sait isyanı sürecinde, gelişmeleri izleyen Cumhuriyet hükümeti, meselenin boyutu hakkında yeterli ciddiyeti göstermemiş ve Lozan Antlaşması'yla tescillenen zaferden sonra bir coşku ve rehavete kapılma durumu söz konusu olmuştu. 25 Şubat günü Başvekil Fethi Bey uzun bir açıklamayla Meclis'i durumdan haberdar etmiş ve "gerçek amaç Kürtçülüktür" diyerek şöyle konuşmuştur:

Bu isyandan maksadı da şeriatın temininden ibaret bulunuyormuş. Diğer bir vesikada alınan raporlardan birinde deniliyor ki; hadise Padişahlık, hilafet, şeriat, Abdülmecid'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticakar bir propaganda pusidesi altında Kürtçülüktür (...) mütemadiyen ötede beride dolaştıkları işitilen ve kanunen tutulamayan Kürtçü tanınmış zevat tarafından fiiliyata teşvik vardır. (Bayrak, 1993, s. 275)

Fethi Bey hükümetinin ve muhalefetinin bu ayaklanmaları yerel çapta görmesi ve çok önemsememesi devrimin önderi Mustafa Kemal'in tepkisini çekmişti. Mustafa Kemal, Musul sorunuyla başlayan İngiliz destekli Kürt milliyetçiliğinin ülke içine de sirayet ettiğini görüyor ve bunun devrimin de sonunu getirebileceği endişesini taşıyordu. Bu kaygıyı İsmet Paşa (İnönü) ve arkadaşları da paylaşıyor; sert ve radikal önlemlere gereksinim olduğunu söylüyorlardı (Baybars, 1975, s. 305). Doğu sorununun sert tartışmalarla ele alındığı bir toplantıda Fethi Bey, Recep Bey'i (Peker) şu kısa beyanatıyla susturmuştu: "Yazık ki, idaresizliğiyle Kürdistan meselesini çıkararak bir insan, burada beni tenkit ediyor. Aldığımız tedbirler kâfidir. Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyamam." Bunun karşılığında toplantıya çağrılan Mustafa Kemal'in yanıtı, "Milletin elinden tutmaya lüzum vardır. İnkılabı başlayan tamamlayacaktır" olmuştu (Cebesoy, 1969, ss. 144-145). Sonuçta Fethi Bey'in istifasını takiben Mustafa Kemal'in onayıyla İsmet Paşa hükümeti kurulmuştu.

4 Mart 1925'te İsmet Paşa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF ya da CHP) Meclis grubuna yeni kabine üyelerini açıklamış ve içişleri programı olarak iki maddelik teklifi sunmuştu. Birincisi, sıkıyönetim ilan olunan bölgelerde, İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıdır. Ayrıca Ankara'da da bir İstiklal Mahkemesinin kurulması da bu madde içindedir. İsyan bölgelerinde alınan idam kararlarının ivedilik uygulanması öneriliyordu. İkincisi, ayaklanmaya dönük ve her türlü muhalefeti içeren basın yayın organları yasaklanabilecekti. Devrim kadroları, devrimi korumak için sert tedbirler alınmasından yanaydı ve öyle de oldu (Baybars, 1975, s. 305).

İsmet Paşa, Sivas Mebusu Halis Turgut'un sorusuna 7 Nisan 1925 günü Meclis kürsüsünde cevaben yaptığı konuşmada ayaklanma hakkında bilgi verirken asıl önlemlerin ayaklanmadan sonra alınacağını özellikle vurgulamıştı: "Bundan sonra asilerin herhangi bir ümide kapılmalarına mahal kalmayacak sarîh bir vaziyet karşısında bulunduğumuz doğrudur. Ancak harekât bitmemiştir. Devam ediyor, harekât kati safhasını bitireceğiz, ondan sonra tedbir-i idareyi ve ıslahiye arz edeceğiz" (Bayrak, 1993, s. 290).

İsmet Paşa'nın bu konuşmasından bir hafta kadar sonra Ordu karşısında yenilgiler alıp tutunamayan Şeyh Sait, Varto'nun güneyindeki Çarburh Köprüsü civarında askerler tarafından çevrilmiş ve derdest edilmiştir. İstiklal Mahkemelerinin görev süreleri sona erene kadar toplam 7.440 kişi tutuklanmış ve 660 kişi idam edilmiştir (Olson, 1992, s. 186). İsmet Paşa 9 Kasım 1925'te Meclis'te verdiği beyanatta ezcümle şunları söylemişti: "Yeniden iktidara geldiğimiz zaman, devletin kanun kuvvetinin vehim ve zaafa uğradığı görülmüştü. Her şeyden evvel Cumhuriyet'in kuvvetini göstermek lazımdı. İstiklal Mahkemelerinin faaliyetleri bilhassa hayırlı ve feyizli olmuştur" (Cebesoy, 1969, s. 181).

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1924-28 döneminde girmiş olduğu 19 önemli hadiseden 17'si doğrudan Kürt ayaklanmalarına ve milliyetçiliğine karşıydı veya bunları bastırmaya yönelikti (Olson, 1992, s. 188). Oysa Kurtuluş Savaşı ve Birinci Meclis döneminde (1919-1921 sonu) Anadolu topraklarında Millî Mücadeleye karşı bir nedenle çıkan 23 ayaklanmanın sadece üçü Kürtler tarafından gerçekleştirilmişti. Diğer isyanlar Anadolu'nun iç ve diğer bölgelerinde Kürtler dışında çıkarılmıştı (Kirişçi ve Winrow, 2002, s. 84). 1919-1928 yılları arasındaki yaklaşık on yılda Birinci Dünya Savaşı'nın yenik ülkelerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin işgal altındaki topraklarından çıkmış olan Millî Mücadele hareketi 42 iç isyanla karşılaşmış ve sürekli Cumhuriyet'i korumak zorunluluğu hissedilmişti.

Konjonktür, uluslararası dengeler, bölünme kaygısı ile birlikte değerlendirildiğinde, bu yaklaşımın nedenleri konusunda göstergeler açıktır. Zira erken Cumhuriyet döneminde yeni kurulan devletin varlık-yokluk mücadelesi beraberinde birçok gelgitleri getirmiştir. Yüzyıllardan beri devam eden çok dilli, çok milletli, çok kültürlü Osmanlı bakiyesi ve geleneksel yapılar ile Fransız Devrimi'nden sonra gelişen milliyetçilik akımlarının etkisi arasında sıkışan yeni devlet seçkinleri, Osmanlı'nın yıkılışına şahit olmanın verdiği korku, endişe ve algılarla üniter/tekçi bir yapıyı tereddütsüz benimsemiştir. Bu nedenle, ülke sınırları içinde kalan çeşitli etnik unsurlara karşı bazı siyasal tasarrufları dönemin koşulları ve psikolojisinden bağımsız düşünmemek gerekir. CHP'nin ve devletin kurucu kadrosunun kuşkuculuğu, Kürtlere yaklaşımın da temelini oluşturuyordu. Doğu sorunun varlığının farkında olan ve Kurtuluş Savaşı'na önderlik eden kadronun asker ve sivil bürokratları da sorunu çözmek için niyet beyan etmekten öteye geçememişti.

10 Ağustos 1920 tarihli BMM oturumunda Mustafa Kemal, uzun konuşmasında Doğu Cephesi'nin durumunun değerlendirmesini yaparken kaygılarını daha o günden şöyle açıklıyordu:

Vakıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperverleriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milletlerinin gereklerini tanırız. Bir bizim milliyetçiliğimiz her halde bencilce ve gururluca milliyetçilik değildir ve özellikle biz Müslüman olduğumuz için, Müslümanlık yönünden bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetçiliğin çizmiş olduğu sınırlı bir çemberi sonsuz alana dönüştürür (...). Memleket ve milletimizi kurtarabilmek için, memleketin ahengini, intizamını sürdürmek gerekir. Her tarafta çeşitli kafaların, beyinlerin, vücutların teşebbüsü, memleketin içinde çeşitli akımlar, çeşitli durumlar doğurabilir. Hâlbuki efendiler; biz her yönden, dıştan ve dışın etkisiyle içten sonsuz saldırılar, hücumların etkisi altındayız. Bu durum içinde bizim için esas, sessizce birliği muhafaza etmektir. (İleri, 2014, s. 184)

Aynı şekilde tam bir ay sonra 10 Eylül 1920’de Doğubayazıt’taki II. Tümen Komutanı, aynı zamanda Van Vali Vekili Cavit Bey’in Doğu Cephesi Komutanlığı’na yazdığı şifreli telgraf da devlet erkânının Doğu’ya bakışı açısından önemlidir:

Anadolu’nun birçok yerlerinde ve özellikle Doğu bölgesinde halk bunca yıldır hükümeti kendisinden ayrı ve yabancı tanımış ve bilmıştır. Hükümetin işini, kendi öz işi değilmiş, kendi esas vatanına ait bir sorun değilmiş gibi görüyor. Bu yüzden her şey bozuk gidiyor. Her işte zor ve baskı gerekiyor ve her bir kusur ve noksan hükümet ve hükümet memurlarına yükleniyor. Özellikle bazı kötü ve alçak kişiler dahi ortaya çıkınca iş isyan derecesine bile geçiyor. Bu ayrılık ve yabancılık ve haksız suçlama hislerini yok etmek için (...) ortaklaşa ve kardeşçe buldukları ve memur oldukları bölgenin çıkarları ve ırk ve alışkanlıklarına göre Şura usulüyle idare işlerini yürütebilmeleri ve maliye, adliye ve kolluk işlerinin de iş bu karmaşık ve yumuşak şekilde basitleştirilmesini en kısa ve en olumlu yol olarak kesin kanaatle söylüyorum. Ve bu sayede Kürtlük vesaire gibi ayrılık eğilimlerine de son verileceğini ümit ediyorum. (İleri, 2014, s. 188)

Osmanlı Devleti yıkılırken, Cumhuriyet kurulurken ve büyürken de buna göre yönetimler biçimlenecekti. Bu nedenle geleneksel idareler 100 yılı aşkın bir süredir ülke yönetiminin vazgeçilmez bir parçası haline gelmişti. Nitekim Kemalizmin temsilcisi CHP de bu döngüyü kıramadı. Oysa CHP’nin bu döngüyü bütün olağanüstü koşullara karşın Cumhuriyet’in devrimcilik ateşi sönmeden kırabileceği iddia edilebilir. Belki de devrimci kadro devlet eliyle “yukarıdan aşağı devrimcilik”⁶ anlayışının ötesine geçerek toplumla daha güçlü bağlar kurma olanağı bulabilseydi, feodallık ve geleneksellik döngüsü kırılabilirdi.

Takriri Sükûn Kanunu’yla başlayan parti içi sert tartışmalar Doğu sorununda partinin ve devletin izleyeceği değişmez çizgileri ortaya koyuyordu. Şeyh Sait ayaklanmasının kararlılıkla bastırılması, ardından gelecek ayaklanmalara karşı verilecek tepkinin daha sert olacağını gösteriyordu. Devrim, bu önlemleri yeterince sertlikle uygulamayan Fethi Bey hükümeti gibi hükümetleri değiştirmekte tereddüt etmeyecekti. Yerine gelen İsmet Paşa hükümeti de gelecekteki güvenlik odaklı yaklaşımın öncülü ve tarihsel arka planının hazırlayıcısı olacaktı.

Cumhuriyet’in ilanından iki yıl sonra çıkan Şeyh Sait ayaklanması devletin Doğu ve Kürt politikasının temelini oluşturan Şark Islahat Planı’nın da hazırlanmasına yol açacaktı. İlk rapor, Meclis Başkanı Abdülhalik Bey’in (Renda) 14 Eylül 1925 tarihinde İsmet Paşa’ya sunduğu rapordur ve bu da Şark Islahat Planı’nda olduğu gibi yer alacaktı. Cumhuriyet Türkiye’sinin karşılaştığı en engebeli sorun o günlerde Vilayat-ı Şarkıyye diye tanımlanan ve ulaşılması zor yöreleri henüz inşa sürecindeki ulus-devletle bütünleştirme mücadelesiydi (Toprak, 2010, s. 10).

Abdülhalik Renda ve Dâhiliye Vekili Cemil Ubaydın’ın Doğu Anadolu Bölgesi’ni dolaşarak ve birtakım incelemelerde bulunarak kaleme aldıkları raporlar, büyük ölçüde devletin Doğu siyasetinin omurgasını oluşturmuştur (Yayman, 2011, s. 73). Renda 14 Eylül 1925 tarihli raporunda, Kürtlerin bölgede nüfus olarak ağırlıklı olduğunu belirterek ayaklanmaların din ve irtica perdesi altında da olsa gerçekte tamamen Kürtçü-milliyetçi bir hareket olduğuna işaret eder ve önlemlerin buna göre alınması gerektiğine dikkat çeker. Aynı ay içinde 18-22 Eylül

1925'te kurulan Şark Islahat Encümeni'ne sunulan Dahiliye Vekili Cemil Bey'in (Ubaydın) raporu ise bir sömürge yönetiminin kurulması gerektiğini önerir (Yeşiltuna, 2012, s. 612).

Başvekil, Şark Islahat Encümeni kurulmasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Dâhiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat ve Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik beyleri görevlendirmiştir. 8 Eylül'de Encümen'in hazırladığı Şark Islahat Planı, Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal tarafından imzalanarak "gayet mahrem" kararname haline getirilmiştir. Şark Islahat Planı'nda sürekli sıkıyönetim, isyan dışı adli cezalara tecil, Ermenilerin boşalttıkları yerlere Türk, Laz ve Gürcülerin yerleştirilmesi, tehlikeli ailelerin Batı'ya göç ettirilmesi, eğitim, bayındırlık ve ulaşım ağırlık verilmesi, devletle halk arasındaki aracılardan kaldırılması, Kürtçe yasağı gibi tedbirler yer almıştır (Bayrak, 1993, ss. 482-489).

Ulus inşası sürecinde kültürel birliği sağlamayı amaçladığı açık olan bu planın diğer önemli hedefi, Doğu bölgesinin henüz ortaya çıkmamış ulusal pazarla veya ekonomiyle bütünleşmesini sağlamaktır. Ancak "ulusal pazar örgütlenmesinin zayıflığı, coğrafyanın yarattığı dezavantajlar, ama özellikle de Cumhuriyet'in mali yetersizliği" bu amacın gerçekleşmesinin önündeki engellerdi (Yeğen, 2014, s. 12).

İzleyen süreçte, 4 Mart'ta Takriri Sükûn Kanunu çıkarıldı; İstiklal Mahkemeleri yeniden işletildi ve 14 ile yayılmış olan isyanla silahlı mücadeleye girişildi. Hareket kısa zamanda bastırıldı ve birinci derecedeki sorumlular yakalanarak idam edildi. 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı ve yöneticileri geçici olarak tutuklandı (Bila, 1999, s. 53). 1925 yılında Şeyh Sait'le başlayan isyan dalgası 1938 Dersim Harekatı'na kadar devam etti. Kürt ayaklanmaları Cumhuriyet'e karşı bir tehdit olarak algılanarak sert önlemler alındı. Bu sertlik, bölgedeki hoşnutsuzluğun artmasına; hoşnutsuzluğun artması ise yeni ayaklanmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu dönemde mesele doğrudan Orduya havale edilirken yapılan yasal düzenlemeler bu sürecin hukuki ayağını oluşturdu (Yayman, 2011, s. 40). Feodal şeyh, aşiret reisi ve ağaların başını çektiği bu ayaklanmalar, Cumhuriyet'in kurucularının da sertlik yanlısı önlemler uygulamasına neden olacaktı.

1925 ile 1938 yılları arasından irili ufaklı 15 kalkışma ya da tedip harekâtı gerçekleşti. Doğu ve Güneydoğu'da bu yıllarda askerî harekâtın eksik olmadığı, sürgünlerin, ölümlerin bitmediği bir dönem yaşandı. Genelkurmay, bu kalkışma ya da tedip harekâtları şöyle sıralar:

1925 Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı; Sason Ayaklanmaları, 1923-1937; Ağrı Ayaklanması, 1926; Koçuşağı Ayaklanması, 1926; Mutki Ayaklanması, 1927; İkinci Ağrı Harekâtı, 1927; Bicar Tenkil Harekâtı, 1927; Asi Resul Ayaklanması, 1929; Tendürük Harekâtı, 1929; Savur Tenkil Harekâtı, 1930; Zeylan Ayaklanması, 1930; Oramar Ayaklanması, 1930; Üçüncü Ağrı Harekâtı, 1930; Pülümür Harekâtı, 1930; Dersim Ayaklanması, 1937-1938. (Bayrak, 1993, s. 500)⁷

Bölgede devlet yanlısı olmayan ve her an "isyan çıkarabilecek" aşiretlere veya o bölgede yaşayanlara karşı "tedip" (yola getirme) harekâtı yapıldı. Ancak bu tür hareketlenmeler karşılıklı bir gelişme izledi. Devlet bir yandan "tedip ve tenkil" hareketleri düzenlerken Kürtler de fırsatını yakaladıkları anlarda başkaldırdı (Göktaş, 1991, s. 83).

Özellikle Ağrı isyanlarının örgütlenmesinde ve finansında Ermeni Taşnak Partisi ile yapılan ittifak sonrasında ve yurt dışında (Lübnan'da) kurulan Hoybun Cemiyeti'nin çalışmaları genç devletin paradigmasını oluşturmada "Ermeni-Kürt işbirliği" argümanını beraberinde getirecekti.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra yurt dışına kaçmış olan Kürtçü hareketin üyeleri, Hoybun (Xoybun, Bağımsızlık) adında bir cemiyet kurmak için 1927 yılında Beyrut yakınlarında bir araya geldi. Hoybun Cemiyeti, Dünya Savaşı'nın sonuna doğru araları bozulan İstanbullu çeşitli Kürt cemiyetlerinin üyelerini bir araya getiriyordu. Hoybun, Ermeni milliyetçisi Taşnaksütyun (Federasyoncular) ile yakın ilişkilere sahipti ve onların yardımıyla Kürt sorununu Milletler Cemiyeti'ne taşımak istiyordu (van Bruinessen, 2013, s. 411; Strohmeier ve Heckmann, 2014, s. 68). Cumhuriyet hükümeti ise bölgedeki gelişmeleri yakından izlemekte ve raporlarla kayda geçirmekteydi. Hoybun, 1930 yılında Ağrı'da gerçekleşen isyanın sorumlusuydu. İhsan Nuri liderliğindeki ayaklanmanın hedefi, Ağrı civarının "kurtarılması" ve orada da bir Kürt hükümetinin kurulmasıydı. Hoybun'un görevi isyanın propagandasını yapmak ve Türk hükümetini sanık sandalyesine oturtmaktı. İsyân başarısız oldu. Bu dönemde Şeyh Sait isyanından sonra uygulanan zorunlu yer değiştirmeler, Kürtler ile Türk ordusu arasında sık sık yerel müsademelerin yaşanmasına neden oldu (Strohmeier ve Heckmann, 2014, s. 68).

Şeyh Sait ayaklanması öncesi ve sonrasıyla genç devletin Doğu sorununa ve Kürt milliyetçiliğine önem ve duyarlılıkla yaklaşmasını getirdi. Açıkça görülmekteydi ki, sorun sadece ulusal sınırlar içinde yerel bir durum değildi. Özellikle Cumhuriyet'in kuruluşunun ilanı ile birlikte başta Britanya olmak üzere sömürgeci devletler antiemperyalist Kemalistlerin üzerine Kürt ayaklanmalarıyla gitme niyetindeydi.

Cumhuriyet'in siyasal iradesi de bu durumu bir varlık yokluk meselesi olarak ele alarak hızla birtakım düzenlemeler yaptı. Bunlardan biri de bölgede 1927'de çıkarılan "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun" ile oluşturulan ve oldukça geniş yetkili umumi müfettişlikleridir. Mustafa Kemal, İTC döneminde de düşünülen bu müfettişliklere önem veriyor ve bunlarla bizzat ilgileniyordu. Umumi müfettişliklerin bu dönemdeki raporlarında Kürtçülük sorununun yaşamsal derecede önemle ele alındığı görülmektedir. Bu raporlar Şark Islahat Planı'nın temelinde ve onu tamamlayıcı nitelikte hazırlanmıştı. Devletin ve CHP'nin, Şark Meselesi'ne bakışı bu yıllarda oluşumunu tamamlıyordu. Örneğin, Yeşiltuna'nın (2012, ss. 204-211) aktardığı Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in raporunda şöyle denilmektedir:

16 Doğu vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatistiklerimizin gösterdiğine göre bir milyona yakın Kürt vardır. Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline mi getirilecektir, yoksa herhangi bir aksülamelden (tepkiden) doğacak ufak tefek vakaya bile meydan vermemek üzere hükümet kuvvetlerinin kontrolü altında birçok senelerden beri sürünüp gelmekte olan halin devamını kabul etmek tarafına mı gidilecektir? Bu halde ileri gelenlere hürmet gösterip, bahşiş vererek bugün için nisbi sükûn tesis etmek, yarın gelecek hadiseleri o anın müsaadesine göre halletmek. Benim düşüncem, devletin iç ve dış siyaseti müsait olduğu anda birinci şekli ihtiyar etmek tarzındadır.

Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan ve Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer'in rapor ve sözlü değerlendirmelerinde en üst düzey devlet yetkililerinin Doğu sorunu ve Kürtlerin konumunu çok detaylı değerlendirdikleri görülmektedir. Hemen hepsinin ortak oldukları görüşleri ve önlemleri önerileri vardır. Bölgenin uzun yıllara varan birikmiş sorunlarının olduğu, bu sorunların Kürtlerin üzerinde yoğunlaştığı, ortak fikir olarak görülmektedir. Önlem olarak ise zorunlu iskân, özel yönetim tarzı, Türkçenin ve Türklüğün aşılması, Kürtçeye de izin verilmemesi gibi tedbirlerin alınması istenmektedir. Özmen'in raporunda, muhacir iskânı, sırf Türkçe konuşmayı, yatılı mektepleri, kültür merkezleri, halkevleri ve asimilasyon öne çıkar. Özmen, bunları gerçekleştirmek için olağanüstü bir yönetimi şart koşar. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer iskândan yanadır (Yeşiltuna, 2012, ss. 214-215). Dördüncü Umumi Müfettişi Abdullah Alpdoğan ise raporunda Kürt sorununun

dört yüzyıl boyunca devam ettiğini ve büyük maliyetlere mal olduğunu anlatır (Yeşiltuna, 2012, ss. 219-220).

9 Aralık 1936 tarihindeki Dördüncü Umumi Müfettişler Konferansı'nın konuyla ilgili devlet görevlilerinin ve bir kısmına da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın katılımıyla yapılan toplantıda sorun daha geniş ölçüde tartışılır. Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer, Üçüncü Müfettiş Tahsin Uzer ve Dördüncü Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan yaptıkları değerlendirmelerde Doğu'da yaşayan Kürtleri Anayasa'nın öngördüğü şekilde Türk yurttaşı haline getirmek için siyasal, ekonomik ve kültürel öneriler ortaya koyarlar. Bu önemli toplantı devletin Kürt meselesini detaylı bilgiyle izlediğini göstermekteydi. Meselenin çözümü için gerekli olan temel adımlardan biri olan yoksul ve az topraklı köylüye dağıtılmak üzere toprağın millileştirilmesi ve dağıtılması konusunun tartışılmasının dahi kapatılmak istenmesi, devrimci kadro içinde yeterli reformcu dinamige sahip olmayanların ağırlıkla bulunduğunu gösteriyordu.

Bütün bu çalışma ve hazırlıklardan sonra 1935'in sonunda hükümet Dersim yöresine bir harekât düzenlemeye niyetli olduğunu açıkladı. Uygulayacak planın idari yeniden yapılanma ile askeri baskıyı birlikte içereceği söyleniyordu. Burada yeni adı Tunceli olan yeni bir vilayet oluşturulacaktı. Ancak askeri operasyonlar 1937 ilkbaharından önce başlatılmadı ve o tarihe kadar yaklaşık 25 bin kişilik bir birlik o yöre civarında konuşlandırıldı. Bir kısım Dersimli bu birliklerin ilerlemesine karşı direnmeye hazırды (McDowall, 2004, s. 288). 1930 yıllarında Erzincan Valiliği yapan Ali Kemali (2013, s. 238) bu durumu şöyle raporluyordu: "Cumhuriyet hükümeti, Türkün kuvvetine iman etmek istemeyen, Türk'ün rahatına ve yükselmesine mâni olmak için yabancı parasıyla her türlü kötülüğü işleyen asileri bir daha bellerini doğrultamayacak bir şiddetle tepeledi, güzel yurdun o parçasını kirli ve murdar vücutlardan temizledi." Osmanlı devrinden beri sorunlu olarak görülen Dersim yöresine yapılan bu hareketle beraber Doğu'da yaklaşık 20 yıl tam bir suskunluk sağlandı (Strohmeier ve Heckmann, 2014, s. 69).

SONUÇ

Özetleyecek olursak, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası çöküşü ve ardından emperyalizme karşı verilen Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu süreçlerinde Kürtlerin konumlanış ve durumlarının ele alındığı bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devleti idare ederken dayandığı temel yaklaşımların Kürtlerle ilişkilere ya da Kürtlerin dağılmakta olan imparatorluğa bağlılığını sürdürmesine etkisi ve Osmanlı'dan devralınan bu repertuarın Cumhuriyet'in kuruluş ve ulus-inşası sürecinde Anadolu'da yaşayan ikinci en büyük dilsel topluluğun bu inşa sürecine nasıl dâhil edilmeye çalışıldığı; buna karşılık Doğu'da merkezi yönetime karşı ayaklanmalarla vücut bulan tepkinin devlet aklını nasıl biçimlendirdiği devlet yetkililerinin hazırladığı Doğu raporlarına değinilerek değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, her ne kadar dilsel farklarının belirleyici olduğu etnik kimlik farkı Kürtleri Türklerden ayrı bir topluluk olarak etnik milliyetçilikle ve dış müdahaleyle ayırtırmaya zemin oluştursa da tüm Müslüman Osmanlı tebaasını tek bir millet sayan Osmanlı millet sisteminde de görüldüğü gibi, İslam bağı bu ayrışmaya ket vurmuydu. Gerek etnik farklılık gerekse de seküler Türk devrimine karşı dinsel ve geleneksel savunusu gerekçeleriyle kısırtılsın, Kürt ayaklanmaları, yeni Türk devletinin varlığını tehdit eden ve sert önlemlerle bastırılması dışında yol öngörülmeleyen bir devlet aklının oluşmasıyla sonuçlanmış; kimlik mücadelesi ve devrimin getirdiği seküler Türk milli kültürüne tepkisellik de şiddeti amaçlarına ulaşmak için bir yöntem olarak kullanmayı sürdürmüştür.

¹ Toplulukların etnik kimlikleri oluşum ve gelişim süreçlerinde sabit ve değişmeden kalmaz. Çünkü “etnik kimlik birçok ögenin bir araya gelmesiyle üretilir; biçimlenir; değişir; dönüşür; yeniden üretilir. Kimliği meydana getiren öğelerin başında milliyet, ırk, sınıf, din, toplumsal cinsiyet ve dil geldiği söylenebilir. Bu ve diğer öğeler, bir etnik kimliği oluştururken genellikle iç içe geçer ve tikel bir etnik kimliğin tarihsel biçimleniş koşulları dolayısıyla hangisi veya hangilerinin diğerlerine göre daha baskınlık sergilediği değişkenlik gösterir” (Konuralp, 2018, s. 134). Bu durum, Kürt kimliğinin tarihdışı ve verili kabul edilip her döneme hitap edecek bir içeriğe sahip olmayışında da açıkça görülür.

² 1906’dan itibaren mevcut ilişkiyi özellikle çeşitli örgütlerle kendi amaçları için ittifaklar yapan bir grubun davranışı olarak yorumlamak mümkündür. Aynı kimseler, 1907-1908 döneminde görüldüğü gibi Ermeni, Bulgar, Arnavut komiteleri ile de çeşitli ittifaklara girmiş; ama bu komitelerin daha sonra çizdikleri yol İTC’nin planladığının çok dışında olmuştur (Hanioglu, 1995, s. 92).

³ Adı geçen basın toplantısında Mustafa Kemal’in bazı sözlerini azınlıklara etnik özerklik tanınması taleplerine dayanak olarak kullananlara karşı Işık Kansu (2004) şunu anımsatır: “Atatürk, 1923’teki İzmit basın toplantısını Ocak ayında yapmıştır. 1923 Ocak ayında ne ‘azınlıklar’ konusunun hükme bağlandığı Lozan Antlaşması imzalanmıştır ne de bu topraklarda yaşayan tüm insanları ayrıcalıksız eşit yurttaş saymayı amaçlayan Cumhuriyet ilan edilmiştir!”

⁴ Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 11. maddesi: İl, yerel işlerde manevi kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset Şeriat, adalet ve askerlik işleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile yararlanılması birden fazla illeri kapsayan hususlar dışında, BMM’nin kabul edeceği yasalar gereğince evkaf, medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi İl Kurullarının yetkisi içindedir.

⁵ Mustafa Kemal, bu basın toplantısında *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın sorusu üzerine şöyle der: “Kürt sorunu, bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek Türklüğü ve Türkiye’yi mahvetmek gerekir. Sözgeleşti Erzurum’a kadar giden, Erzincan, Sivas’a kadar giden, Harput’a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük taslamaktansa, bizim Anayasa gereğince zaten bu tür özerklikler oluşacaktır. Öyleyse hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bunlar kendilerine ait sorun çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleşmiştir. Yani onlar bilirler ki bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz.”

⁶ Askeri ya da sivil bürokratların modernleşmeyi devlet aygıtını kullanarak yönettiği süreci anlatmak üzere kullanılan “yukarıdan aşağı devrimcilik” kavramsallaştırması, her ne kadar bu kavramsallaştırma ilk yapıldığında böyle bir içeriğe sahip olmasa da, Türkiye’deki bazı reformların halka yabancı olduğu iddiasına atıfla ve “yukarıdan aşağı” ya da “tepeden inme” ifadesiyle, Türk devrimini olumsuzlamak amacıyla kullanılır (Konuralp, 2016, 89).

⁷ Bayrak, bu listeyi şu kitaptan alıntılamıştır: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar Kitabı (1924-1938).

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, S. (2011). *Kuvayı Milliye Ruhunu* ‘Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akçura, B. (2009). *Devletin Kürt Filmi: 1925-2009 Kürt Raporları*. İstanbul: New Age Yayınları.

Arai, M. (2011). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arar, İ. (1997). *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Atatürk, M. K. (1999). *Atatürk’ün Bütün Eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Baybars, E. (1975). *İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Doğan Kitap.

Bayrak, M. (1993). *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*. Ankara: Özge Yayınları.

Bedirhan, E. C. A. (2010). *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal’e Mektub*. İstanbul: Doz Yayınları.

Bila, H. (1999). *CHP (1919-1999)*. İstanbul: Doğan Kitap.

Bozarslan, H. (2014). *Zimni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bozarslan, M. E. (2002). *Doğu'nun Sorunları*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Bozdağ, İ. (1985). *Sultan Abdulhamid'in Hatıra Defteri*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Cebesoy, G. A. (1969). *Siyasi Hatıralar*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Çınar, M. (2013). *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2012). *Tek Partinin Yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2014). *Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dersimi, D. N. (1996). *Kürdistan Tarihinde Dersim*. İstanbul: Dost Yayınları.
- Goloğlu, M. (2008). *Milli Mücadele Tarihi, Erzurum Kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (2014). *Üçüncü Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göktaş, H. (1991). *Kürtler, İsyan, Tenkil*. Alan Yayıncılık.
- Hakan, S. (2013). *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. M. (1995). *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Hürkan, S. (2010). *Altıokun Şark Ucu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da CHP (1919-2009)*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- İba, Ş. (2013). *Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket*. İstanbul: Aram Tarih Araştırma.
- İleri, R. N. (2014). *Kurtuluş Savaşı Stratejisi. Atatürk ve Komünizm*. İstanbul: Skala Yayıncılık.
- İnönü, İ. (1998). *Cumhuriyet'in İlk Yılları*. (Cilt 1). İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Jwaideh, W. (2014). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, A. (2003). *Kürt İsyanları. Tedip ve Tenkil*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Karabekir, K. (2014). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Atatürk'ten Düşünceler*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Kemali, A. (2013). *Erzincan Valisi'nin Kürt Raporu (1931)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kızıldağ Soileau, D. (2017). *Koçgiri İsyanı*. İstanbul: İletişim.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G.M. (2002). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Konuralp, E. (2016). Transformation of Secularism in Turkey: Debating Post-Secularism Under the AKP Rule. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*. Ankara.
- Konuralp, E. (2018). Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü Yeniden Kabilecilik mi? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 133-146. DOI: 10.17153/oguiibf.400350
- Korkmaz, D. C. H. (2015). *Heyeti Temsiliye*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Mehmetefendioğlu, A. (1993). *Dr. Reşid Bey'in Hatıraları*. İstanbul: Arba Yayıncılık.
- Mumcu, U. (1994). *Kürt - İslam Ayaklanması (1915-1925)*. Tekin Yayınevi.
- Olson, R. (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*. Ankara: Özge Yayınları.
- Oran, B. (2010). *Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim.
- Ortaylı, İ. (2009, Mart 28). Osmanlı'daki Kürdistan ve bugünkü Kürdistan. *Milliyet*.
- Örs, O. (2013). İTC'nin Kürt Politikası (1908-1914). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*. Diyarbakır.
- Rogan, E. (2001). "II. Abdülhamit'in Aşiret Mektebi (1892-1907)", A. Akpınar ve E. Rogan (der) içinde. *Aşiret Mektep Devlet*. İstanbul: Aram yayıncılık.
- Strohmeier, M. ve Heckmann, L. Y. (2014). *Kürtler Tarih Siyaset Kültür*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sultan Abdülhamit. (1987). *Siyasi Hatıralarım*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanör, B. (1997). *Kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Tanyol, C. (1981). *Atatürk ve Halkçılık*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları
- TBMM. (1985a). *Gizli Celse Zabıtları*. (Cilt 2).
- TBMM. (1985b). *Gizli Celse Zabıtları*. (Cilt 4).
- Temo, İ. (1989). *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tepeyran, E. H. (1982). *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*. İstanbul: Çağdaş.
- Toprak, Z. (2010). *Tophumsal Mühendislik ve Necmeddin Sahir Silan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. 2015. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları.
- Uluğ, N. H. 1932. *Derebeyi ve Dersim*.
- Üngör, Ü. U. 2016. *Modern Türkiye'nin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Van Bruinessen, M. 2013. *Ağa, Şeyh ve Devlet*. İstanbul: İletişim.
- Yayman, H. 2011. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yeğen, M. 2014. *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim.
- Yeşiltuna, S. 2012. *Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklar. Atatürk ve Kürtler*. İstanbul: İleri Yayınları.

Zürcher, E. J. 2015. *Bir Ulusun İnşası*. Ankara:
Akılçelen Kitaplar.